

Кісілюк Н. Ю.,
Кременецький педагогічний коледж

ФОРМИ ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ У РОМАНАХ МАРКА ВОВЧКА ТА ДЖОРДЖА ЕЛІОТА

У статті розглядаються форми художнього часу в романах Марка Вовчка та Джорджа Еліота. Автор розглядає типологічні аналогії та відмінності в структуруванні художнього часу досліджуваних творів.

Ключові слова: хронотоп, час, сакральний час, емпіричний час.

В статье рассматриваются формы художественного времени в романах Марка Вовчка и Джорджа Элиота. Автор рассматривает типологические аналогии и различия в структурировании художественного времени исследуемых произведений.

Ключевые слова: хронотоп, время, сакральное время, эмпирическое время.

The article deals with the features of artistic time's forms in the novels by Marko Vovchok and George Eliot. The author examines the typological analogies and differences in making of time images in the studied works.

Key words: chronotope, time, sacred time, empirical time.

Художній час, за спостереженням багатьох дослідників проблеми структурування часопростору в художньому творі, виступає засобом авторського осягнення дійсності. На цю авторську рецепцію часу впливають багато чинників, серед яких можна назвати національний характер, стильову приналежність, жанрові закони тощо.

Попри очевидні аналогії у художніх світах української та англійської письменниць Марка Вовчка та Джорджа Еліота, компаративне зіставлення особливостей структурування художнього часу у їхніх романах ще не поставало предметом літературознавчих студій. У нечисленних працях, у яких розглядалася поетика романів Марка Вовчка, не спостерігається порушення заявленої проблеми. Загалом хронотоп, радше його елементи, у романах Марка Вовчка розглядався надто принагідно та зі значними ідеологічно наснаженими упередженнями (Б. Мінчин, Н. Крутікова, А. Недзвідський, М. Грицай та ін.). Протилежну ситуацію спостерігаємо при аналізі праць дослідників творчості Джорджа Еліота, в яких хронотопу приділяється належна увага – це, зокрема, студії англомовних авторів, присвячені роману “Middlemarch” англомовних дослідників Дж. Біті, Д. Дейчеса, К. Ніл, П. Свіндена та ін., статті відомого російського вченого Б. Проскурніна, кандидатська дисертація Н. Маслової, статті Я. Кравченко та ін.

У даній статті розглядається проблема оприявлення художнього часу в романах “Живая душа”, “В глуши” Марка Вовчка та “Middlemarch” Джорджа Еліота, які характеризуються складною організацією художнього часу. Під час аналізу структури художнього часу, на нашу думку, доцільно використати класифікацію часу російських дослідників І. Савельєвої та А. Полетаєва [8].

Спершу розглянемо авторський емпіричний час і особливості його втілення у творах англійської та української письменниць. Джордж Еліот одразу ж у вступі до “Middlemarch” подає власну дефініцію категорії часу. Для авторки час – це панівна сила, для якої людина – об’єкт для дослідів: “Who that cares much to know the history of man, and how the mysterious mixture behaves under the varying experiments of Time, has not dwelt, at least briefly, on the life of Saint Theresa, has not smiled with some gentleness at the thought of the little girl walking forth one morning hand-in-hand with her still smaller brother, to go and seek martyrdom in the country of the Moors?” (“Той, хто бажає дізнатися історію людини, осягнути, як ця таємнича суміш елементів поводить себе в різноманітних дослідах, які ставить Час, звичайно ж, хоча б в кількох словах ознайомився з життям святої Терези і майже напевно співчутливо посміхнувся, уявивши, як маленька дівчинка одного ранку покинула дім, ведучи за руку молодшого братика, в сподіванні знайти мученицький вінець в країні маврів”)¹ [11, с. 3].

Джордж Еліот не даремно згадує в одному контексті з визначенням часу святу Терезу Авільську, яка є не лише першою іспанською письменницею, а й першою жінкою-богословом. Якщо дитячі пориви святої Терези піти проповідувати були стримувані рідними, то досягнувши повноліття, вона з успіхом реалізовує себе: присвячуючи свій час реформуванню католицького ордену кармелітів і розвитку створеного нею ж ордену так званих “босоногих кармеліток”. Аналогія між святою Терезою, Вчителем Церкви XVI ст., та Дротеею Брук, звичайною дівчиною, яка належить до Вікторіанської епохи, ґрунтується на тій підставі, що їх обох авторка зараховує до передових для свого часу жінок – справжніх реформаторів, які, попри труднощі – як от панівні стереотипи та упередження, вороже ставлення до себе з боку чоловіків і т. п. – знаходять у собі сили виступити проти суспільної думки. У такій аналогії можна навіть простежити намагання Джорджа Еліота вказати на циклічність історії людства: як і 300 років тому в святу Терезу у своєму рідному місті Авілі вперше створила першу чернечу спільноту “босоногих кармеліток” на основі власного уставу, так і у провінційному Мідлмарчі Доротей виступає реформатором закостенілих людських уявлень на природу та місце жінки у вікторіанському суспільстві. Реакція оточуючих на бажання зневажити останню волю Кейсобона аналогічна “...реакції наставниці малої Терези, коли та зізналася її у своєму бажанні стати святою, і яку вона (наставниця) безапеляційним тоном звинуватила в гордині” [4, с. 123].

Порівняння з визначними особами історії християнства, щоправда вже у пародійному контексті, зустрічаємо в описі почуттів захопленої вченістю Кейсобона Доротей: “... here was a living Bossuet, whose work would reconcile complete knowledge with devoted piety; here was a modern Augustine who united the glories of doctor and saint” (“Перед нею був живий Боссюе, чия праця примирить повне знання з істинним благочестям, сучасний Августин, який об’єднує в собі вченого і святого”) [11, с. 16]. Насмішкувате порівняння священика із знаменитим французьким проповідником і богословом XVII ст. Ж. Б. Боссюе, окрім іронічної, має ще й, так би мовити, “часову” конотацію.

¹ Тут і далі переклад з англійської наш. – Н. К.

Як і його “наступник”, Ж. Б. Боссюе теж писав працю, яку можна назвати справою усього його життя – “Oraisons funebres” (“Надгробні промови”). Ці промови Ж. Б. Боссюе писав понад 30 років – з 1656 по 1687 рр. – втім, на відміну від праці Кейсобона, яка так і залишилась незавершеною і невідомо, проповіді французького єпископа стали всевітньо відомими. До того ж біографічні твердження про Ж. Б. Боссюе свідчать, що той, попри славу красномовного і переконливого проповідника, не шукав письменницької слави, що було зумовлено також і його скромністю [7, с. 101-105]. Кейсобона, на відміну від французького священника, переповноє пиха – один з семи смертних гріхів у християнстві, – коли той говорить про важливість для наукового поступу свого масштабного трактату. Зрозуміло, що назвати Кейсобона “сучасним Августином” є значним перебільшенням, що також створює пародійний ефект.

Християнський дискурс, постійне проведення паралелей між ранньою епохою християнства і описуваними подіями найвнє і у романах Марка Вовчка. Так, наприклад, очевидним є проведення паралелей між головними героїнями романів “В глуши” Манею і “Живая душа” Машею з Образом Діви Марії. Це постійне проведення аналогій полягає не лише в спільних іменах, хоча символіка імені тут теж відіграє важливу роль: “Дослідники Біблії нараховують більш ніж триста значень слова Марія. Ось деякі з них: гарна, вродлива, чудова, сильна, велика, метка, свята, осяйна, світла, крапля в морі, світла зоря, благословенна” [6, с. 34]. Одухотвореність і винятковість, високі моральні чесноти і відстоювання правди, яка властива цим персонажам, формують особливий сакральний час.

Для аналізу сакрального часу, який присутній у творах завдяки моноцентричним образам Мані та Маші, слід використати концепцію про ікону та іконічність в художній літературі угорського вченого В. Лепакіна та його послідовників. Цей науковець у дослідженні художньої літератури впроваджує термін “іконообраз”, який спрощено можна визначити як відображення рис Божої сутності у слові, у нашому випадку образу Богоматері в характерах жіночих персонажів. Іконообраз має ті ж характеристики, що й будь-яке слово: онтологічну (двоєдність предмета та його найменування), антиномічність (антиномії об’єктивності та суб’єктивності, мовленнєвої розуміння, свободи і необхідності, співіснування особистого і колективного), символічну (іконообраз символічний, оскільки ім’я є символічним), канонічну (слово прагне до самозбереження, виконуючи не лише комунікативну, але й творчу функцію, при цьому залишаючись семантично і формально рухомим), синтетичність (образи тяжіють як до Логоса, так і до Первообразу), синергійність (слово – це “згусток” Божої енергії) [5, с. 133-137].

У романах “В глуши” і “Живая душа” іконообрази Марій як поєднання Земного і Божого, Первообразу та Логосу, повсякденного та священного, визначаються насамперед особливими прийомами формування часопросторового континуума, який у таких випадках, як зауважує М. Шкурпат, поєднує два часопростори – емпіричний і сакральний [10, с. 287]. Сакральне та вічне органічно вписуються у повсякденність, притім впливаючи на структурування як часу, так і простору.

У творах Марка Вовчка часто спостерігається поділ часу на дві епохи: “до” і “після” скасування кріпосного права у 1861 р. Емпіричний час для розповідача і зображуваних ним поміщиків і селян з реформою 1861 року найвиразніше окреслений у романі “В глуши”. Українська письменниця намагається окреслити той розпач і ностальгію за минулим, які панували у післяреформеному дворянському середовищі, якому важко було змиритися з втраченою колишніми “вольностей”. Так, у романі “В глуши” поміщиця Варвара Іванівна з відчуттям великого горя згадує ті біди, які принесла їй реформа. Після того, як було звільнено її кріпосних селян, поміщиця відчула з якою неприязню до неї ті відносяться. Колишні кріпаки не вдячні за дрібні подарунки, які колись вона їм робила і навіть дозволяють собі дивитися їй прямо в очі і відмовляються виконувати попередні обов’язки: “Помнишь, бывало, по праздникам качели, хороводы ... всегда давала на посев, ласкала детей, дарила девочкам ленты и бусы... И никакой благодарности, никакого чувства!.. Знаешь, никакого! А бывало, кланялись в ноги, плакали!..” [3, с. 384]. Дійшло навіть до того, що Варвара Іванівна змушена була “виписати” з Москви ненависних їй німецьких слуг, щоб лише не мати справу зі місцевими звірами”, за її словами. Для Варвари Іванівни ще надто живі спогади про минуле і колишні кріпаки для неї тепер розбійники і злодії. Зрозуміло, що ностальгія Варвари Іванівни пов’язана не так з почестями, які вона отримувала від кріпаків, а з тією владою, яке їй давало колись кріпосне право. Сутність цього права полягала в необмеженій владі поміщика над кріпосним селянином, якого він міг послати на будь-яку роботу, пересилити, розлучити з родиною, віддати в рекрути, піддати кримінальному переслідуванню, навіть продати, подарувати, виграти чи програти карти. Відсутність правового регулювання призводила до того, що поміщик часто дозволяв собі вчиняти злочини по відношенню до своїх селян і керувався не розмитими по своїй суті законами, а звичаєвим правом [9, с. 83].

Таким чином, час до 1861 р. для переважної більшості дворян, які володіли кріпаками, асоціюється з сакральним часом, а 1861 р. – рік впровадження реформи – з Страшним Судом. Площина емпіричного часу тут пересікається з сакральним часом, який не вказує на священні тексти чи події, а має виключно земне походження.

У романі Джорджа Еліота таким “сакральним” роком є рік 1832, коли британський парламент приймає новий закон про вибори – втім, він не має такого “есхатологічного” значення для дворян, як у Марка Вовчка. Це радше відображення історичного часу. У “Middlemarch” чітко історичне датування: так, майже на початку роману розповідається про обговорення містянами промови міністра внутрішніх справ Р. Піля про зрівняння в правах католиків та протестантів, яку той проголосив у британському парламенті на початку березня 1829 р. У творі неодноразово згадуються тогочасні науковці Д. Гемфрі, Т. Веклі, письменники Дж. Борроу, В. Вордсворт, Т. де Квінсі, Л. Е. Лендон, Р. Сауті, В. Скотт, парламентарі Г. Брум, В. Вілберфорс, Ч. Грей, Дж. Рассел, Е. Стенлі, В. Хаскіссон та ін. Чимало суперечок у оселях і пабах мідлмарців відбувається навколо виборчої кампанії в парламент і щодо прийняття знакового для політичного життя країни закону про виборчу реформу. Власне, приголомшуюча звістка для мідлмарців про одруження Вілла Ладислава та Доротеї Кейсобон приходить разом із звісткою про те, що палата лордів заблокувала прийняття нового виборчого закону. Як відомо, у травні 1832 р. це викликало хвилю обурення в англійців, що, зрештою, змусило палату лордів прийняти невідгідний для себе білль

про виборчі права, який значно розширював права промислових центрів, уніфікував виборчий ценз, надавав виборчі місця депутатам Уельсу, Ірландії та Шотландії та дещо збільшував кількість виборців, скорочуючи при цьому кількість так званих “гнилих містечок” [1, с. 215-216]. Таким чином, письменниця майже постійно датує ті чи інші події в романі реальними історичними подіями, які відбувалися упродовж 1829-1831 рр. у Британській імперії, активно долучаючи до них політичний бомонд Мідлмарчу.

Історичні маркери у романах Марка Вовчка, хіба що за винятком згаданого року проведення реформи, як такі відсутні. Як правило, у них немає конкретних вказівок на політичні події чи посадовців: про політику якщо й говориться у колі дворян, то лише натяками і двозначностями, з яких важко здогадатися про кого саме йде мова. Письменниця намагається типізувати дворянські родини та дворянські товариства, і саме тому історичне датування у романах залишається на маргінесі.

У романі “Жива душа” звичайний календарний час доповнюється часом, який проходить між “інтимними вечорами” у Надії Сергіївни. Ці ж “інтимні вечори” подібні один на одного і таким чином час протікає у містечку N циклічно: “А “інтимний вечер”, между тем, продолжался своим обыкновенным порядком: рассуждали, читали, пили чай, лакомились десертом и опять рассуждали” [2, с. 140]. Друзі та запрошені гості Надії Сергіївни не обговорюють політичних подій, не виступають з реальними програми покращення життя в Російській імперії, бо це могло б загрожувати їхньому спокійному існуванню. Вони воліють радше годинами теоретизувати на теми “загального блага” та “енергії думки”, незважаючи на те, що фактично “вбивають” час, говорячи про книги, які ніколи не читали чи сперечаючись про облаштування школи для бідняків (справа далі розмов не йде ніколи).

Отже, авторки досліджуваних романів в зображенні художнього часу використовують водночас дві часових площини: сакральний та емпіричний часи. Письменниці проводять паралелі між цими часовими пластами, поєднуючи таким чином історичний і сакральний час. Якщо у Джорджа Еліота спостерігається певний надмір історичного фактажу, то у Марка Вовчка історичні маркери стають відомими лише з підтексту. У цій статті розглянуто особливості структурування художнього часу лише на прикладі трьох романів Марка Вовчка та Джорджа Еліота, тож перспективу дослідження вбачаємо у подальших компаративних студіях над часопростором творів української та англійської письменниць.

Література:

1. Авдеева К. Д. Очерки истории Англии. Средние века и Новое время : пособие для учителя / К. Д. Авдеева, К. Б. Виноградов, Г. Р. Левин, В. В. Штокмар ; под. ред. Г. Р. Левина. – М. : Учпедгиз, 1959. – 356 с.
2. Вовчок Марко. Живая душа // Твори в трьох томах / Марко Вовчок. – К. : Дніпро, 1975. – Т. 3 : Романи. – С. 7-355.
3. Вовчок Марко. В глуши / Оповідання. Казки. Повісті. Роман / Марко Вовчок. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 327-622.
4. Круасан Ж. Покликання жінки, або священство серця / Жо Круасан ; пер. з фр. З. Кудрина. – Львів : Свічадо, 2004. – 168 с.
5. Лепакін В. Ікона та іконичність / Валерій Лепакін ; пер. с рос. Т. Тимо. – Львів : Свічадо, 2001. – 288 с.
6. Ортинський І. Під Твою милість прибігаємо : роздуми про історію та суть Марійської побожності / Іван Ортинський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 190 с.
7. Панов И. Боссюэт и его проповеди : (ист.-критич. исслед.) / сост. священник Иоанн Панов. – Санкт-Петербург : Тип. Ф. Елеонского и К°, 1888. – [4], IV, 436 с.
8. Савельева И. М. История и время. В поисках утраченного / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 800 с.
9. Филд Д. 1861: “Год юбилея” / Даниэл Филд // Великие реформы в России. 1856–1874 : сборник / под ред. Л. Г. Захаровой, Б. Эклофа, Дж. Бушнелла. – М. : Моск. ун-т, 1992. – С. 73-90.
10. Шкуропат М. Об иконичности, творимой художественным словом / Марина Шкуропат // Икона и образ, иконичность и словесность : сб. ст. / ред.-сост. В. Лепакін. – М. : Паломник, 2007. – С. 277-303.
11. Eliot G. Middlemarch : an authoritative text, backgrounds, criticism / George Eliot ; Bert G. Hornback ed. (Bellarmine College). – 2nd ed. – New York ; London : W. W. Norton & Company, Inc., 2000. – 678 p. – (Norton Critical Ed.).